

Balthazar de Robiano, Jon Tell: Ryssland visar hur fascistiska idéer kan segra i ett uppsplittrat samhälle

[Ur [Jacobin magazine](#), 27 juni 2023. Översättning från engelska, Göran Källqvist. Författarna är verksamma vid Europeiska Universitetsinstitutet i Florens, Italien.]

(Wagnergruppens ledare Jevgenij Prigozjins kuppöversök visade på konflikterna inom den ryska eliten – men också allmänhetens stora politiska passivitet. I dagens Ryssland har en fascistisk våldskult slagit rot i ett uppsplittrat, passivt samhälle – Jacobins redaktionella kommentar.)

Efter att Donald Trump och därefter Jair Bolsonaro vägrade acceptera valnederlaget och till och med stödde det slödder som ockuperade symboliska maktbyggnader, har allt fler kommentatorer förknippat dessa och liknande ledare för yttersta högern med fascism.

Det är knappast en ståndpunkt som alla är ense om. Mot dessa påståenden har Anton Jäger hävdad,¹ att även om de senaste decenniernas sociologiska omvandlingar – ökande social uppsplittring och krympande föreningsliv – i grunden är skadligt för demokratin och gynnar kapitalet, så tillhanda håller det inte villkor för att fascistiska regeringar ska uppstå.

I exemplen från förra seklet krossade en allians mellan kapitalet och en del av folket en organiserad vänster som stod på randen till makten. I dagens uppsplittrade ”hyperpolitik”² identifierar Jäger istället något som liknar nyliberalismens slutgiltiga seger. Enligt denna uppfattning har politiken i allt väsentligt tömts på möjligheten att ifrågasätta vem som äger och kontrollerar vad. Så en analys av dagens politiska utveckling bör ta bort alla historiska referenser till det tidiga 1900-talets överallt närvarande europeiska trauma.

För Jäger liknar dagens politiska strider istället mer striderna i mitten av 1800-talet. Även om det också i ett sådant sammanhang finns polariseringar mellan motsatta samhällsgrupper, så saknar dessa grupper starka organisatoriska organ för att omvandla enskilda uppfattningar om rättvisa till gemensamma intressen som har sin grund i politiska mål – även om det fortfarande finns möjligheter att destabilisera samhällsordningen. Som en reaktion på den sociala oron överlämnar den splittrade massan av enskilda låntagare idag, precis som på Karl Marx’ tid, sin suveränitet till en auktoritär, caesaristisk regim.

Men det är också sant att man bara kan få en delvis förståelse av det moderna samhället med hjälp av historiska paralleller. Jäger beskriver helt riktigt varför hänvisningar till konfrontationen mellan fascismen och samhällets vänsterkrafter inte tar hänsyn till det kaos som båda sidor för närvarande befinner sig i. Exempelvis skiljer sig dagens italienska regering – som domineras av ett parti med öppet fascistiska rötter som ändock är integrerat i den europeiska liberala konservatismen – inte särskilt mycket från Emmanuel Macrons skenbart liberala regering i Frankrike. Men Jägers hänvisning till 1800-talets historia lyckas inte se att fascismen kan uppstå ur och anpassa sig till nutidens uppsplittrade samhällen.

1 Anton Jäger, ”From Bowling Alone to Posting Alone”, [Jacobin](#), 5 december 2022.

2 Anton Jäger, ”From Post-Politics to Hyper-Politics”, [Jacobin](#), 14 februari 2022.

Följaktligen ska historiska paralleller kompletteras med jämförande paralleller. Vi kan få bättre insikter i dagens politiska och sociala omvandlingar, och deras möjliga framtid, genom att titta på länder med mer utvecklade förhållanden för modernitet – som paradoxalt nog går att återfinna i dagens Ryssland.

Troget den historiska parallellen, presenterades den misslyckade kuppen i Ryssland i lördags som en ”marsch mot Moskva” – en uppvisning av paramilitär styrka som skulle tvinga fram en förändring i huvudstaden. Men det som också var slående under dessa händelser var den totala avsaknaden av folkliga mobiliseringar, varken för eller mot Wagnergruppens ledarskap. I denna mening var helgens händelser ett exempel på det ryska samhällets avpolitisering, jämfört med den aktiva roll som de folkliga massorna spelade under kupperna 1991 och 1993. Dessutom illustrerar Wagners snabba uppkomst som en halvt laglig grupp av legosoldater – i sig själv en skapelse av den ryska staten, till skillnad från svartskjortorna i Italien eller stormavdelningarna (SA) i Tyskland – hur regeringen anammar våld som utförs av icke statliga styrkor i en så stor utsträckning att dessa paramilitärer hotar själva den statliga byråkratin.

Ryssland förkroppsligar förvisso ett mycket uppsplittrat och avpolitiserat samhälle och liknar inte mellankrigstidens fascistiska regimer. Men dess politiska ordning har kommit att återskapa de historiska fascistiska regimernas viktigaste ideologiska beståndsdelar, inklusive manlighet, rättfärdigande av våld som ett uttryck för samhällshierarkier, och krigets roll för att ge människan och nationen ny energi.

Utvecklad modernitet i Ryssland

Föreningslivets nedgång i Ryssland liknar inte nedgången i de liberalt korporativa länderna runt Atlanten. Istället är det ett resultat av utvecklingen av en tidigare brezjnevitisk samhällsordning, där det organiserade samhällslivet var starkt byråkratiserat samtidigt som individualistiska och konsumtionsinriktade uppfattningar kriminaliserades som antisociala. Det efterföljande införlivandet eller krossandet av dessa institutioner under Rysslands liberalt kriminella (1991-2002), nyliberalt konsumtionsinriktade (2002-2012) och ultranationalistiskt fascistiska (2012 -) regimer har gjort att en del av dem har kunnat fortleva i svagare form, samtidigt som det inte har låtit nya sorters föreningsliv uppstå.

För ett exempel på ett nutida återskapande av den byråkratiserade sovjetperiodens institutioner behöver vi bara titta på fackföreningarna. Till skillnad från Polen, där Solidaritet under en period utgjorde en verklig massrörelse utanför statens disciplin och partiets makt, har de oberoende fackföreningarnas totala styrka i Ryssland aldrig överstigit ens 5% av arbetsstyrkan – trots att de officiellt har varit tillåtna ända sedan övergången till kapitalism.

Samtidigt hävdar den ryska fackföreningsfederationen FNPR, som formellt efterträdde Allryska centrala fackföreningsrådet, att den idag har 31 miljoner medlemmar, en minskning från 55 miljoner 1990, och den har förlorat det mesta av sin betydelse. Under Sovjetunionens sista år hade arbetarstrejker en avgörande inverkan, men efter krisen 1993, då Boris Jeltsin militärt slog ner den ryska kongressens motstånd mot hans ekonomiska reformer, byttes FNPR:s ledning ut.

Istället för att gå mot regeringens krossande av arbetarnas rättigheter och upprättandet av oligarkregimen, försvarade FNPR:s byråkrati under de följande åren sina enorma privilegier (som de hade

ärvt från Allryska fackföreningsrådets stora imperium av trygghetstjänster till arbetarna) genom att göra det möjligt för regeringen att avvärja varje större ifrågasättande på nationell nivå.

När den ryska regeringen i augusti 1998 ställde in betalningarna och slutade betala ut löner, samlades till exempel 25 miljoner demonstranter över hela landet. Då utfärdade FNPR uttalanden mot ”störningarna av regeringens verksamhet”. På samma sätt har partimedlemskapet minskat kraftigt: 1989 gjorde det sovjetiska kommunistpartiet anspråk på 20 miljoner medlemmar (cirka 10% av den vuxna befolkningen). Sedan dess har det uppstått en hel flora av politiska partier i Ryssland, men inget av dessa har ersatt det tidigare kommunistpartiets sociala parastatliga strukturer.

Förenade Ryssland, det ”paraply-” parti som idag har makten, åberopar 2 miljoner medlemmar, mindre än 2% av den vuxna befolkningen. Även om många partier påstår sig ha ett betydande antal medlemmar, ibland tiotusentals, är det bara resultatet av kravet att uppfylla de lagliga begränsningar som före 2021 krävde att partier lämnade in 50.000 (2011 minskat till 40.000) underskrifter för att få registrera vallistor. Sedan 2021 undantas partier med valda medlemmar i ryska parlament från detta krav – men andra måste lämna in hela 200.000 underskrifter för att registreras.³

Allmänt sett kan man beskriva den politiska övergången i Ryssland som att den stödde sig på massornas ifrågasättande av Gorbatjovperiodens sovjetiska samhällsordning utan att ha något masstöd för det som ersatte den. Istället för att uttrycka ett stöd för regeringen, visar ledarnas stora popularitet i Ryssland, eller det ännu större stödet för invasionen av Ukraina, de ryska medborgarnas politiska främlingskap och sociala uppsplittring. Det finns förvisso fickor av hög politisering, illustrerade av Telegramkanalerna bland anhängare till Jabloko och Aleksej Navalnyj, liksom bland ultranationalisterna. Men deras inflytande över massorna är fortfarande marginellt.

Uppsplittningen är uppenbar i den senaste statistiken: nästan en fjärdedel av befolkningen känner sig regelbundet ensamma, och avpolitiseringen går att se i det faktum att 80% av alla vuxna hävdar att de omges av likasinnade personer som delar deras åsikter om händelser i landet och världen.⁴ Långt från att antyda en uppdelning av samhället i sekteristiska grupper utan kontakt sinsemellan, illustrerar denna statistik hur mycket folk har fjärrat sig från politiken och världshändelserna.

Uppsplittning och avpolitisering kan samverka och förstärka den sociala lockelse som konformitet har. Ett exempel är den ryska ortodoxa kyrkans popularitet. Medan andelen personer som *besöker* kyrkan fortfarande är marginell (6% av ortodoxa vuxna), har andelen vuxna ryssar som *identifierar* sig med den ortodoxa kyrkan mer än fördubblats sedan 1991 (från 31% till 71 %).⁵ Till och med en frigörelse kan möjliggöra väldigt moraliserade politiska förhållningssätt, inklusive ökade antisolidariska uppfattningar om enskilt ansvar och ökad tolerans för ett social och ekonomiskt förtryck mot avvikande samhällsgrupper.

Uppsplittade massor (”potatissäckar” med Marx’ ord) kan icke desto mindre samlas för att uttrycka motstånd mot regeringens valmanipulationer (exempelvis protesterna mot valfusket vid borgmästarvalet i slutet av 2011), planerade minskningar av pensionerna, eller mer lokalt till och med mot en jord- och bostadspolitik som drabbar fattiga.⁶ Men även om man inte jämför dem med storleken på Rysslands befolkning, är storleken på dessa protester magra (mellan 80 och 150.000 demonstranter

3 [Office for Democratic Institutions and Human Rights](#), 25 juni 2021.

4 [VCIOM](#), 19 augusti 2021. [På ryska.]

5 [Pew Research Center](#), 5 maj 2017.

6 [BBC News](#), 14 maj 2017.

på Bolotnajatorget 2011).

Istället är den enda – vanligtvis inte så betydande – politiska styrka som sådana protester (som de franska Gula västarna eller de tidiga Maidanprotesterna 2013) kan hoppas på beroende av den sympati de får bland den uppsplittrade allmänheten, som saknar andra mekanismer för att uttrycka sin vilja än spontana uppror med förhoppning om att regeringen kollapsar politiskt (som 1848 i Frankrike och 2014 i Ukraina, men till skillnad från 1848 i Wien och 2021 i Belarus).

Den ryska fascismen

Precis som de rikare västländerna är Ryssland ett exempel på frånvaron av politiska masskrafter, både till vänster och höger. Det finns inget så utbrett som "squadrismon", Benito Mussolinis fascistiska partis paramilitära styrka, vare sig i USA, Brasilien, Italien eller Ungern. Men varken i västländerna eller Ryssland gör avsaknaden av likhet mellan dagens politiska strider och de för 100 år sedan inte att det är omöjligt för en fascistisk regim att uppstå. Samhällets uppsplittring har gjort att våra politiska idéer liknar dem som föregick perioden av massorganisationer, men precis som på 1920-talet och till skillnad från mitten av 1800-talet härskar liberalismen nu i ensamt majestät (efter att ha undertryckt sina medel för socialdemokratisk självreglering), och står således återigen på randen till självförstörelse.

Ryssland är urtypen för ett uppsplittrat statsskick, och illustrerar möjligheten av en modern fascism. Förvisso har inte den ryska regeringen några strukturella likheter med Mussolinis regering i Italien, varken i hur den kom till makten eller i de politiska strukturer som utmärker den idag.

Men politiskt har den kommit att upprepa dess centrala kännetecken: utan någon uppenbar politisk brytning har det nuvarande systemet uppstått ur ett liberalt konsumtionsinriktat system. Sedan 2012 har det avvisat liberalismen, och anklagar den nu för att ha låtit den "naturliga samhällsordningen" förstöras, och siktar på att återuppliva denna "naturliga ordning" inom moral och geopolitik.

Den nuvarande regeringen har upprepat, till och med förstärkt, sovjetmoralens mest förtryckande sidor, till exempel förföljelserna av homosexuella – även om det som ursprungligen angreps som "antisocialt" nu direkt tas upp som en moralisk och social avvikelse. Avkriminaliseringen av mäns våld inom familjen är ett tecken på ett accepterande av våld, inte bara det våld som staten utför utan också enskildas våld, som ett uttryck för den "naturliga ordningen" och samhällshierarkin.⁷

Nästan utan att det har rapporterats i media i väst undertecknade Vladimir Putin nyligen en ny strategisk inriktning,⁸ som uttrycker Rysslands ideologiska ståndpunkt i förhållande till omvärlden. Ryssland kallas för ett "unikt land/civilisation" och ett "civiliserande samhälle" som har tilldelats ett "historiskt unikt uppdrag som syftar till att vidmakthålla den globala maktbalansen" (och härleder sin filosofi från de ultranationalistiska filosoferna Aleksandr Dugin och Ivan Iljin, som Putin ofta åberopar). Det upprätthåller "andliga och moraliska värderingar" som kräver proaktiva, förebyggande aktioner mot den "yttre ideologin och dess destruktiva psykologiska inverkan".

Det "kollektiva väst" har förvandlats till en schmittsk fiende, och man föreställer sig konflikter inom den existentiella identitetens sfär. Fienderna hotar alltid statens säkerhet och hederlighet och går inte att resonera med på grund av sin inneboende ryskfientlighet: de använder åtgärder "som på

⁷ [Meduza](#), 7 februari 2022. [På ryska.]

⁸ [The Concept of the Foreign Policy of the Russian Federation](#), 31 mars 2023.

alla tänkbara sätt syftar till att försvaga Ryssland, inklusive att undergräva dess konstruktiva civiliserande roll”.

Fienden är aldrig något enskilt land, utan en oformlig, geografiskt formlös ideologisk enhet (i en ny lag anges en hela tiden allt längre lista av ”ovänliga” länder⁹) som både visar sig i hela länder, bland deras härskare, bankirerna på Wall Street som vidmakthåller USA:s ekonomiska herravälde, eller ”ukronazister” i det tidigare Sovjetunionens centrum. Fienderna definieras mindre av sin politik än av det hot de riktar mot Rysslands ställning i världens hierarki av länder. Således beskrivs angreppet mot Ukraina som ett ”skydd av [Rysslands] vitala intressen i ukrainsk riktning”.

Man åberopar ofta det ideologiska bandet mellan det Stora patriotiska kriget och invasionen av Ukraina, från det uttalade målet att ”avnazifiera Ukraina” till den ideologiska symbolik som låg i dagen då invasionen inleddes – dagen efter den nationella helgdagen ”Fosterlandets försvarare”. En gång räddade Ryssland världens moraliska värden, och nu hotas dessa återigen av det kollektiva väst. Men enligt Putins tal är skulden till Rysslands invasion av Ukraina inte NATO:s utvidgning utan Rysslands kommunistiska förflutna. Putins beklagande över Sovjetunionens slut missförstås i väst som prokommunistisk nostalgi, men det är ett fördömande av sovjetperiodens nationella politik, som formellt erkände Ukrainas status som stat och därmed undergrävde den ”storryska” naturliga ordningen.

Armén har blivit ett heligt maskulint subjekt (förra året införde Ryssland en lag som kan ge alla som ”misskrediterar” armén upp till 15 års straffarbete). Armén och polisen, den fascistiska statens viktigaste våldsverktyg (även om ”grupper som utövade spontant gatuvåld” hade röjt vägen till makten för fascisterna i Italien och Tyskland, så utrotade – i fallet det tyska SA – eller införlivade – i fallet med de italienska *squadristi* – båda regimerna dem snabbt), skönmålas och förknippas ideologiskt med beståndsdelar som har återskapats ur det ”ärorika förflutna”. Det våld som detta heliga verktyg utövar, förkroppsligar nationens återerövrade manlighet: det tar tillbaka den gyllene glansperioden, exemplifierat av den enormt populära frasen ”vi kan göra det igen”, som syftar på marschen mot Berlin och segern under kriget.

Även om detta tal inte ska tas alltför bokstavligt, så gör det att det blir möjligt att slå samman det uppsplittrade samhället och starkt moraliska miljöer till en fascistisk ideologi som koncentreras kring tanken på våld. Förvisso följs inte social uppsplittring nödvändigtvis av en fascistisk vålds-ideologi. Men eftersom föreningslivets sammanbrott ger människor få vägar att återfå en känsla av sammanhang och syfte, kan tanken på en återupplivad samhällsordning ge dem en låtsaskänsla av sammanhang och syfte.

Lockelsen i kulten om ett försonande våld kräver inte att det verkligen ska vara inbyggt i samhället. Rättfärdigandet av våld som uttryck för ett nationellt återupplivande är också ett uttryck för manlighet och själva människans moraliska rättrådighet. Sådana ideologiska omständigheter gör det möjligt med en låtsasåterkomst av delaktighet (som i fallet med att tillhöra den ortodoxa kyrkan) samtidigt som villkoren för uppsplittring lämnas orörda.

Uppsplittad fascism, i Ryssland och på andra ställen

Den klassiska fascismen är förknippad med strukturella drag i det politiska system som gav upphov

9 [TASS](#), 7 mars 2022.

till den: massmobiliseringar, stark partistruktur, kontroll av industrin, en diktatorisk/auktoritär makt som tämjer den organiserade arbetarrörelsens förmåga att hota kapitalets makt. För att regeringen ska betraktas som fascistisk krävs ett massbaserat parti med en militant ideologi, som på ett våldsamt sätt genomdriver intern renhet och yttre expansion. Eftersom Ryssland saknar dessa strukturella drag, sägs det att regimen knappast kan beskrivas som fascistisk.

Men fascismen karakteriseras inte bara av strukturella utan också ideologiska drag: fascismens centrala särdrag är den centrala ideologiska plats som våld och återupplivande har.¹⁰ Skillnaden mellan caesarism och fascism är att den förstnämnda bara har tilltro till centralisering av makten mot oroligheter. Men fascismen uppstår ur och mot liberalismen som en våldsamt reaktion mot det som uppfattas som liberalismens självförstörande svaghet: dess tolerans av vissa sorters samhällsstrider, som tillåter socialister, fackföreningsaktivister, feminister och andra ”ovärdiga oppositioner” (ukrainska nationalister, förespråkare av självständighet) att få inflytande och hota den påstått ”naturliga” samhällsordningen.

Det som kännetecknar en fascistisk regim är dess positiva anammande av våld, inte bara som ett verktyg utan också som ett uttryck för manlighet, som visar på ett nationellt återupplivande genom att förhålliga och skönmåla våld för våldets egen skull. Rättfärdigandet av våld som ett mål i sig själv kräver att det görs till en väsentlig del av hur vi tolkar världen: existentiella fiender hotar varandra, fiendens ombud i samhällskroppen måste fördömas, och avsky mot våld betraktas som en svaghet som orsakar kaos, oro och fortsatt våld.

Givetvis betyder inte detta att andra ideologier som liberalism eller socialism avvisar våld: de kan anamma det – ibland i enorm omfattning (kolonialism, slaveri, imperialism, patriarkat, etc.) som ett medel för att nå slutmålet (primitiv ackumulation och profiter). Med en normaliserad ojämlik praktik kan de dessutom till och med förbise förekomsten av vissa sorters våld. Men till skillnad från fascisterna omfattar de inte våld som ett välkommet uttryck för en sådan ordning.

Jäger förmodar, att medan fascistiska regeringar bygger på mobilisering som säkerställer en djupgående ideologisk överensstämmelse mellan allmänheten och den härskande makten, så finns det med dagens sociala uppsplittring inga massrörelser och få kanaler för politisk mobilisering. Således sägs fascismens centrala särdrag saknas.

Men dessa fenomen har kännetecknat den ryska samhällsutvecklingen ända sedan Sovjetunionens fall, och ändå har en uppsplittrad fascism uppstått som politisk regim. Följaktligen kan fascismen – här uppfattad som en ideologisk samhällsordning som gentemot socialliberalismen främjar våld som ett uttryck för manlighet – uppstå ur och anpassa sig till förhållanden av samhällelig uppsplittring och avpolitisering. Inte heller är det säkert att det kommer att förbli begränsat till Ryssland.

10 Roger Griffin, [Modernism and Fascism](#), Springer Verlag 2007.